

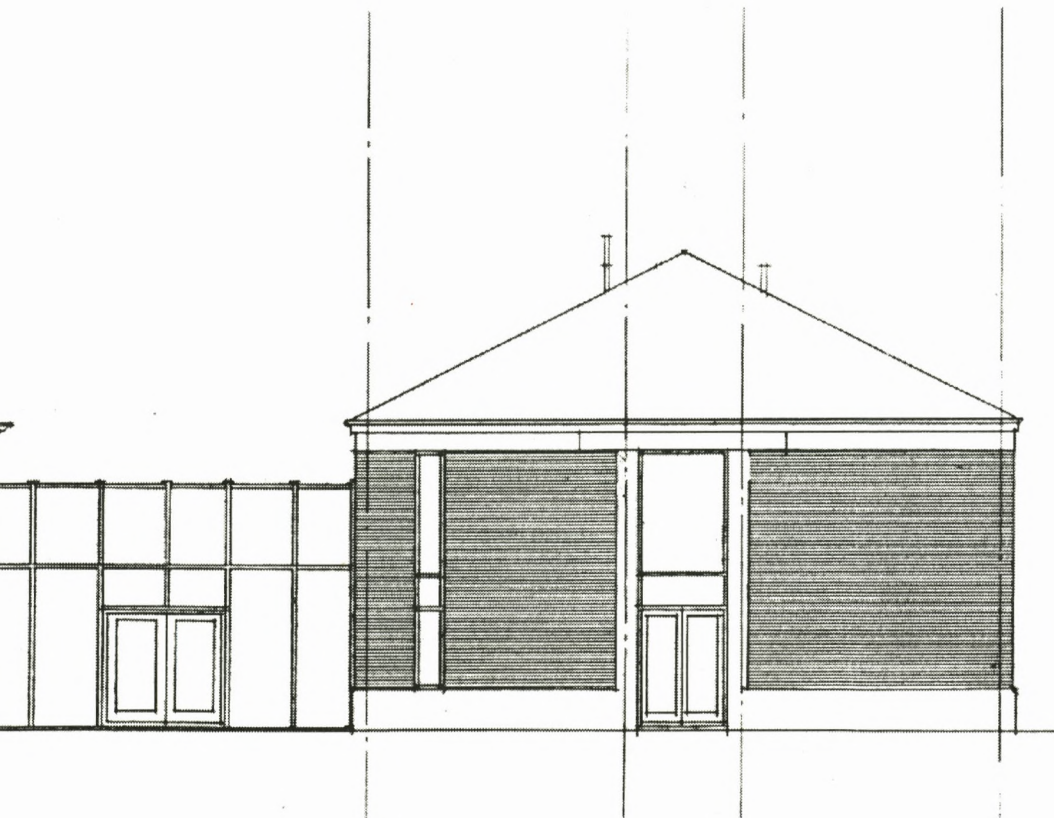
zise

Told- og Skattehistorisk Selskab

Nr. 1

1993

16. årg.



Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige betegnelse for accise.

Før omkring 1660 omfattede accisen en broget buket af forbrugsafgifter og forhøjelsestold. Herefter betegnede accisen officielt kun en havneafgift, mens forbrugsafgifterne benævntes konsumtion. I den folkelige bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugsafgifterne og anvendtes i vid udstrækning synonymt med konsumtion (jf. »accisebod.. i stedet for »konsumtionsbod«).

Medlemsskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K. Kontingentet er 48 kr. årligt for enkeltpersoner, 500 kr. for institutioner og firmaer. Biblioteksabonnement på ZISE koster 48 kr. pr. årgang og tegnes samme steds. ZISE udsendes tre gange årligt med ca. 40 sider pr. hæfte.

ZISE - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:

*Told- og Skattedirektør Carsten Jarlov (formand)
Toldfuldmægtig Gunnar Jakobsen (sekretær)
Fuldmægtig Henrik Landt (sekretær)
Vicetoldinspektør Karin Christensen, Frederikshavn (kasserer)
Dr.phil. Anders Monrad Møller (redaktør)
Dr.phil. Henrik Becker Christensen
Direktør Kaj Elkrog
Toldkontrollør Aage E. Hansen, Padborg
Direktør Rene Mikkelsen
Regionschef J. Winther Knudsen, Odense*

*Manuskripter, der ønskes optaget i ZISE, sendes til redaktøren Anders Monrad Møller, Grønnemose Alle 18, 2400 København NV eller sekretæren Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.
Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrevne, med stor linieafstand og bred margin. Tekst indskrevet på diskette er en særdeles velkommen mulighed, men det foreslås i så fald først at kontakte redaktøren.
Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes. Redaktionen påtager sig dog intet ansvar for indsendte manuskripter, og forfatteren bedes derfor beholde en kopi.*

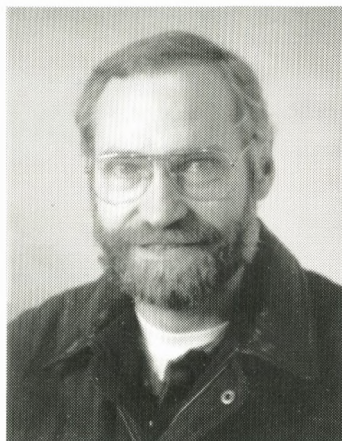
ISSN 001 05-8355
Lay-out: Dorthe Falcon Møller og Anna Falcon Møller
Tryk: Wadmann Bogtryk/Offset, Thisted

Om ZISE

Egentlig er det en skriftlig hjemmeopgave fra efteråret 1991, som vicetoldinspektør Mogens Lau (f. 1942) har overladt redaktionen til fri afbenyttelse, hvilket der hermed er gjort brug af. Der er kigget med »andre« øjne på den daglige arbejdsplads på et af de steder, hvor Told•Skat stadig er placeret ved havnen på god gammel, traditionel vis. Som man vil se, er der en historisk forklaring på dét.

Den næste artikel viser, at historien rummer overraskelser med hensyn til, hvad der kan findes frem i toldarkiverne. Nej, komponisten Wolfgang Amadeus Mozart er ikke direkte nævnt i akterne fra Generaltoldkammeret, men der henvises til det navn, hans enke engang bar, og det var på det tidspunkt tilstrækkeligt for en dansk etatsråd med et sen-navn. Artiklen dokumenterer, at megen kulturhistorisk forskning af mere special art kan nyde godt af kendskab til den ærværdige toldetats efterladenskaber, som det her er demonstreret af musik- og kunsthistorikeren Dorte Falcon Møller (f. 1944), der i øvrigt i en årrække har kunnet ses i kolofonen som ZISEs tilrettelægger.

Dorte Falcon Møller



Mogens Lau

H.O. Thorup Madsen skrev senest i 1990 nr. 2 et stykke foreningshistorie. Denne gang er det personlige erindringer om et af de »gladeste« tidspunkter i nyere dansk historie. Forfatteren ses på illustrationer i datidig udgave.

Den følgende artikel i denne brogede buket har ventet længe på sig. Den burde have været skrevet for år tilbage, men emnet hører til den slags, »som altid kan klares«. En enkelt pakke på Rigsarkivet har tjent til én gang for alle at få bragt orden på vor viden om en omfattende billedserie i museets samlinger. Dateringen er nu 1905/06 for disse fotografier, som blev taget i tide inden første verdenskrig. Ti år senere havde det med garanti ikke kunnet lade sig gøre.

Arnold Jensen har venligst sendt sit supplement til den beretning af Otto Jensen, som stod at læse i ZISE 1990 nr. 1. Reaktionen på artiklerne i denne form glæder altid en redaktion. Og endelig bringes som en slags »Nyt fra Museet« beretningen om den mystiske pakke fra Horsens. Redaktøren vil skam blive glad for en eventuel reaktion på dén historie. Men det kan nok være at vente for meget.



Rønne toldkammer fotograferet omkring århundredskiftet. Som i så mange andre danske havne var der kun få skridt fra kajen til Tolden, og selv en lille bygning virkede stor i forhold til de sejlskibe, som endnu i stort tal besørgede trafikken. (Told•Skat Museet).

Min arbejdsplads – en rumanalyse

af *Mogens Lau*

Formålet med denne opgave er at foretage en rumanalyse af et kendt monument. Og hvad burde være mere kendt end ens egen arbejdsplads? Den model, jeg vil anvende i analysen, er den af Lise Bek beskrevne.¹

Den officielle betegnelse for min arbejdsplads er fra den 1. maj 1990: Told- og Skatte-region Bornholm. Den består af en mindre toldkammerbygning fra 1897 og en større tilbygning fra 1982, forbundet med en mellemgang af glas.

Det ydre rum omkring hovedbygningen fra 1897 har skiftet karakter adskillige gange i løbet af de små 100 år, der er gået siden opførelsen. Det skyldes primært ændringer af havnens struktur som følge af det ændrede trafikmønster, hvor småskibsfarten stort set er ophørt til fordel for den landværts trafik med lastbiler, og hvor behovet for at fragte personer og personbiler til og fra Bornholm har været støt stigende, især efter 2. verdenskrig.

Den gamle toldkammerbygning

I 1870'erne satte en økonomisk omlægning ind, som grundlæggende ændrede den byhierarkiske struktur i landet. Det nye økonomiske brændpunkt, jernbanestationen, betød, at mange småhavne mistede deres betydning med økonomisk stagnation af den tilhørende købstad til følge. Men der var selvfølgelig også byer, hvor der var en ekspanderende kraft netop på grund af havnen. En sådan by var Rønne. Det lokale toldkammer var et spejl billede på områdets økonomiske kraft. Et toldkammer skulle overvåge det lokale

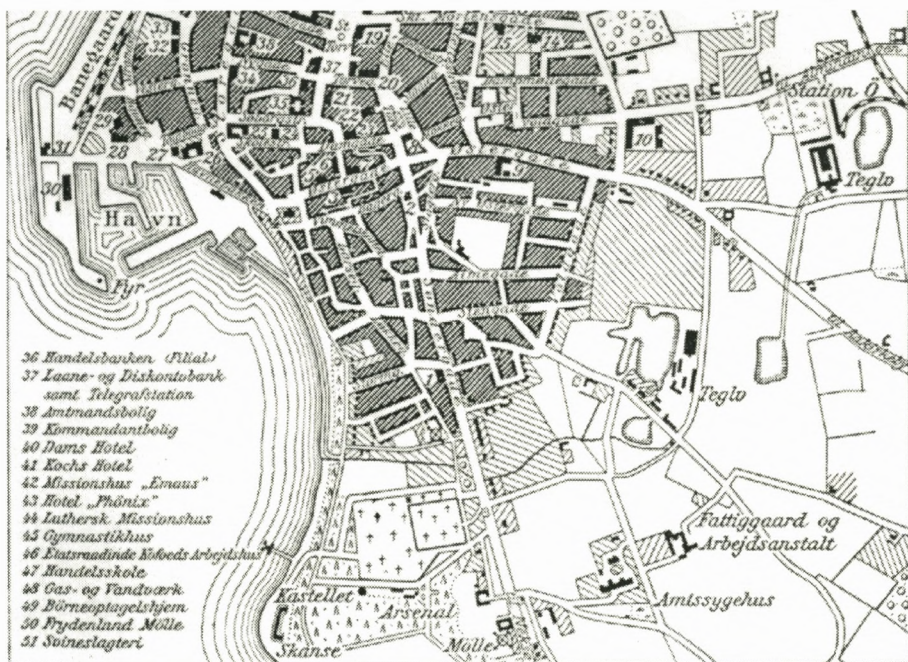
samfund, og det betød, at nogle toldkamre måtte udvides, andre nedlægges eller flyttes og måske nyorienteres i forhold til trafiklinierne.

Administrationen af toldloven fra 1863 byggede på den opfattelse, at tolderne fysisk skulle kontrollere alle indførte varer, inden de indgik i den indenlandske omsætning. Staten og politikerne var af den opfattelse, at man kunne bygge sig ud af problemerne med den stadig stigende vareomsætning, da man ikke kunne enes om at vedtage en ny toldlov, der var i overensstemmelse med et industrisamfunds krav. Det var baggrunden for, at der blev opført en række større toldkammerbygninger omkring århundredskiftet.²

Således fik Rønne også en ny toldkammerbygning i 1897, tegnet af arkitekten Vilhelm Petersen.³ Den er opført i ét plan af røde mursten på en granitsokkel og med hjørner og indgangsparti opbygget af groft tilhugne granitblokke. Vinduer og døre er trukket lidt tilbage fra facadeplanet og indfattet af fint tilhugne granitblokke (bortset fra nordsiden, hvor en knapt 2 meter høj mur skærmede haven fra omgivelserne). Hovedindgangen er udformet som en midtrisalit og forsynet med en frontispice med en ca 6 meter høj flagstang. Det helvalmede tag er belagt med skiferplader. Der er tale om en vinkelbygning, der i længderetningen er orienteret øst-vest og med en syd-nord orienteret vinkel i den vestlige ende. Hovedbygningens sydvendte facade har tre brede, buede og tredelte vinduesfag på hver side af hovedindgangen. Med sin betoning af det horisontale og det symmetriske er den tydeligt renæssanceinspi-ret.



Kortet fra 1858 - til venstre - viser situationen før byen fik et »rigtigt« toldkammer. Toldvæsenet havde til huse i det lange, ganske almindelige købstadshus på nordsiden af gaden, som førte ned til havnen - Toldbodgade, naturligvis. Nedenfor ses havnen i 1920, nu med Toldkammeret fra 1897 placeret således, at man så det ret foran, når man sejlede ind, som det allerede er illustreret på fotografiet side 4. Siden er havnen udbygget i betydelig grad mod syd og helhedsindtrykket derved stærkt ændret, som det fremgår af det moderne kort til højre.



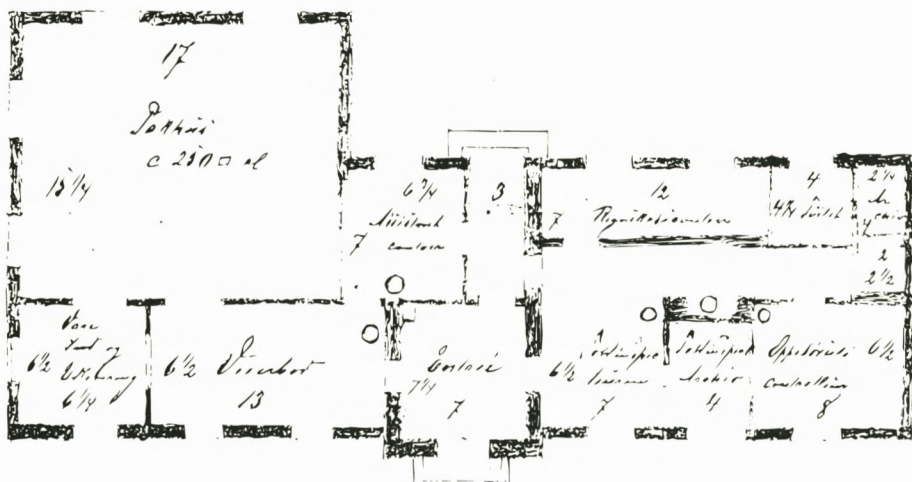
lens dimensioner, der er en direkte videreførelse af midtrisalittens udvendige angivelse af rummets bredde.

Når hoveddøren igen var lukket efter ham, ville han stå i halvmørke. Den eneste lyskilde er det halvcirkulære vindue over hoveddøren, som sollyset aftegner som en skygge på flise-gulvet eller væggene. Han er måske overras- ket over rummets dybde, da det kun optager bygningens halve bredde. Efter at have sun- det sig et øjeblik i dette højloftede rum, ser han tre muligheder for at komme videre. Døren bagest i forhallen mod nord fører ind til den interne – private – del af bygningen, hvor regnskabskontor, arkiv og toilet befinder sig, og ad hvilken man kan komme ind til chefen. Han vil næppe heller åbne døren mod øst, hvor toldinspektøren har sit domæne. Han vil vælge døren mod vest, ind til vej-erboden.

Her vil han træde ind i et rektangulært lokale med masser af lys på grund af de to høje og brede sydvendte vinduer, den betragtelige loftshøjde og det forholdsvis smalle lokale, der ligesom alle andre lokaler fylder halvdelen af bygningens bredde. Dette er det mest repræsentative rum, bygningen kan fremvise (sammen med de tilsvarende øst for hoveddøren). I hjørnet ved siden af indgangsdøren vil han finde en af de kakkellovne, som de tre symmetrisk anbragte skorstene allerede har bebudet ham, at han vil finde. Ser han ud af vinduerne vil han opdage, at man fra dette lokale kan overskue hele havnen på grund af den forholdsvis høje placering af trægulvet over kajniveauets brosten.

Havde han haft ærinde i pakhuset, skulle han gennem en dør mod nord stige ned af en trappe til kajniveau, hvor pakhusets støbte gulv befandt sig. Pakhusets rumhøjde er såle-

Antenne et Crinoidesposteriori - Skisser af 10 August 1894
af Vilhelm Petersen for Bernholm





Ovenfor Toldkammeret på et fotografi fra 1905, til venstre grundplanen, som den skitseredes helt tilbage i 1894, før bygningen blev opført. Til venstre pakhus, ind- og udlevering samt vejerbod. Assisterterne havde kontor til venstre for entreen, til højre mod havnen lå toldinspektørens og toldoppebørselskontrollørens kontorer, på den anden side af gangen var regnskabskontor, toilet og arkivrum. Det bør nok tilføjes, at Bornholm på dette tidspunkt udgjorde et toldinspektorat med en toldinspektør placeret i Rønne. I de enkelte købstæder varetog toldoppebørselskontrollører forretningerne - derfor skulle der i Rønne være plads både til øens øverste chef og til den lokale.

des større end vejerbodens og rummet i øvrigt tarveligere udstyret og domineret af to fritstående fyrretræspiller, der bærer den dragger, hvorpå loftsbjælkernes midterpunkt hviler. Han ville igen befinde sig i et mørkere rum med mindre, højtsiddende og tilgitrede vinduer, der ville minde ham om, at her kunne der befinde sig varer i det offentlige varetægt, som det var nødvendigt at beskytte mod indbrud. Og duften af f.eks. krydderier ville minde ham om mere eksotiske steder.

Her forlader vi vor imaginære skipper med den nøgterne konstatering, at bygningens bredde forholder sig til længden som 1 til 3. Der var hverken køkken, frokoststue eller andre faciliteter for personalet, der formodedes at bo i byen, så de kunne begive sig hjem for at indtage måltider mv.

Den nye bygning

Den nære fysiske forbindelse mellem Toldvæsenet og de indpasserede varer var til dels historisk betinget og stillede store krav til Toldvæsenet i personalemæssig henseende. Da man i 1967 fik overdraget administrationen af den nye merværdiafgiftslov, krævede denne så mange personalemæssige ressourcer, at man samme år nedsatte en kommission, der skulle reformere toldbehandlingsreglerne. I 1970 afgav kommissionen sin betænkning, og her gjorde man op med systemet med pakhus og varemodtagernes ret til ikke at kunne disponere over indførte varer inden told og afgifter var betalt.⁴ Samtidig havde man gennemført en strukturrationalisering, som betød, at ca 2/3 af alle toldkamre var blevet nedlagt og erstattet af godt 30 nye distriktstoldkamre for at sikre tilstrækkeligt store enheder til at kunne bære bl.a. de tekniske og faglige krav, som løsningen af den nye afgiftsopgave krævede. Det betød, at der på Bornholm blev etableret ét distriktstoldkammer, og at personalet fra toldkamrene i Allinge og Neksø blev flyttet til Rønne, og toldkamrene der nedlagt.

Det var ikke muligt at rumme disse mennesker i den bestående bygning, selv om man

allerede havde taget forskud på glæderne ved at inddrage dele af pakhuset til kontorer og frokoststue mv. Man måtte derfor leje sig ind forskellige steder i byen. Men i 1979 lykkedes det at skaffe bevillingsmæssige forudsætninger for et byggeri, der kunne samle hele personalet.

Omkring årsskiftet 1979/80 havde A-I Gruppen i Aalborg udarbejdet et skitseprojekt til et nybyggeri bestående af en tilbygning i forlængelse af den bestående vinkelbygning og altså orienteret nord-syd i længderetningen.⁵ Der var tale om en af A-I gruppen udviklet standardkontorbygning med udvendige svalegange og pagodelignende tag. Den var projekteret i to etager, men med den samme totalhøjde som den bestående bygning, som den var forbundet med med en mellemgang af glas.

Fra kommunens side var man utilfreds med projektoplægget, primært den dybe huskrop og den deraf følgende store brede gavl op imod gaden og altanerne. Kommunen havde ønsket sig et atriumhus, hvilket arkitekten mente var værre end noget andet. Man enedes i stedet om en parallelløsning med smallere gavle og uden altaner, selv om det efter arkitektens mening ville blive et meget bastant hus.⁶



Facade mod Syc

Tilbygningen er opført som traditionelt murstensbyggeri med betondæk. Den er opført i to etager, der er ens, hvad indretningen angår, og består af en række i princippet ens kontorer, opbygget over et modul på 120 cm i bredden. I den østlige ende befinder trappe- og toiletfaciliteterne sig, mens en ensartet og ubrudt gang strækker sig gennem bygningens midterakse. Fra denne gang fører døre ind til de enkelte kontorer. Dørene på hver side af gangen er forskudt for hinanden, så man ikke har et forstyrrende indblik i kontoret over for. I hver ende af gangen er der et vindue i hele gangens bredde og fra gulv til ca en halv meter under loftet. Det gir den i øvrigt mørke gang et præg af åbenhed uanset fra hvilket kontor, man træder ud i gangen, og adskiller gangarealet markant fra kontorerne med »normalt« placerede vinduer. Alt efter hvor mange døre, der er åbne ud til gangen, gir det en stadig varierende mængde lys ud i gangarealet fra kontorerne.

Ved dimensioneringen af kontorerne har Boligministeriet afstukket den standard, at et 3-modul kontor er et normalkontor til to personer. Afdelingsledere er berettiget til 4-moduler, og chefen til et 6-modul kontor. På den måde afspejler kontorerne tydeligt den hierarkiske organisationsstruktur, og mellem-

ledere og specialfunktioner er placeret alene i et 3-modul kontor. For hver 6. modul er der en bærende indervæg, mens de øvrige er løst opsatte og derfor tillader en vis fleksibilitet ved nødvendige ændringer af rumindretningen (f.eks. som følge af ny teknik, ændret organisation mv.).

For at tilgodese et udvendigt æstetisk hensyn til symmetri/harmoni er vinduerne på facaden anbragt i grupper på tre, lige over hinanden, og således, at der i hver ende af bygningen er et bredere stykke mur uden vinduer. Det betyder, at kun hver tredje kontor har et vindue anbragt midt i ydervæggen. Og der er kun ét vindue i et 3- og 4-modul kontor. I de øvrige kontorer er vinduet anbragt næsten op ad den ene indervæg, med deraf følgende problemer med lysindfaldet, idet stort set kun det ene af skrivebordene i de normale tommands kontorer får et hensigtsmæssigt dagslys. Møbleringen af kontorerne blir således problematisk.

Over alt i bygningen er vægge og lofter hvide, mens fodpaneler og dørindfatninger er brune, og dørene er lakeret naturtræ. Branddøre og trappegelændere er postkasserøde ligesom lysarmaturerne på gangene.

Farvesammensætningen var der ikke enighed om mellem arkitekt og det lokale bygge-



Facade mod Nord

udvalg med repræsentanter for personalet. Arkitekterne lagde ikke skjul på, at man yndede det kontrastrige som det, der gav det smukkeste og mest karakterfulde resultat. De foreslog således sortbejdsede døre og lysegrå paneler og indfatninger, men bøjede sig for byggeudvalgets ønsker om en blidere farvesætning, idet man måtte medgive, at udvalgets forslag ikke i samme grad ville fremhæve mangler ved det eksisterende inventar, der delvis skulle genanvendes. Såvel gange som kontorer er belagt med gråbrun nålefilt, der gør færden i bygningen næsten lydløs.

Da gangene er helt anonyme, uden nogen kendemærker i form af hjørner eller kroge, udvidelser eller indsnævringer, havde vi i begyndelsen vanskeligt ved præcist at finde ind i eget kontor. Var det denne dør, den næste eller den foregående? I årenes løb er der ophængt billeder, der virker som pejlemærker for ens færden på gangene, og som hjælper til den ubevidste færden i bygningen. Øst-vest orienteringen på gangene er ikke noget problem. De store glaspartier for enden af gangene gir mod øst et blik ind over byen, og mod vest ud over et grønt areal på havnen, hvor en kæmpemæssig rødtjørn tæt på byg-

ningen giver mulighed for at følge årstidernes skiften.

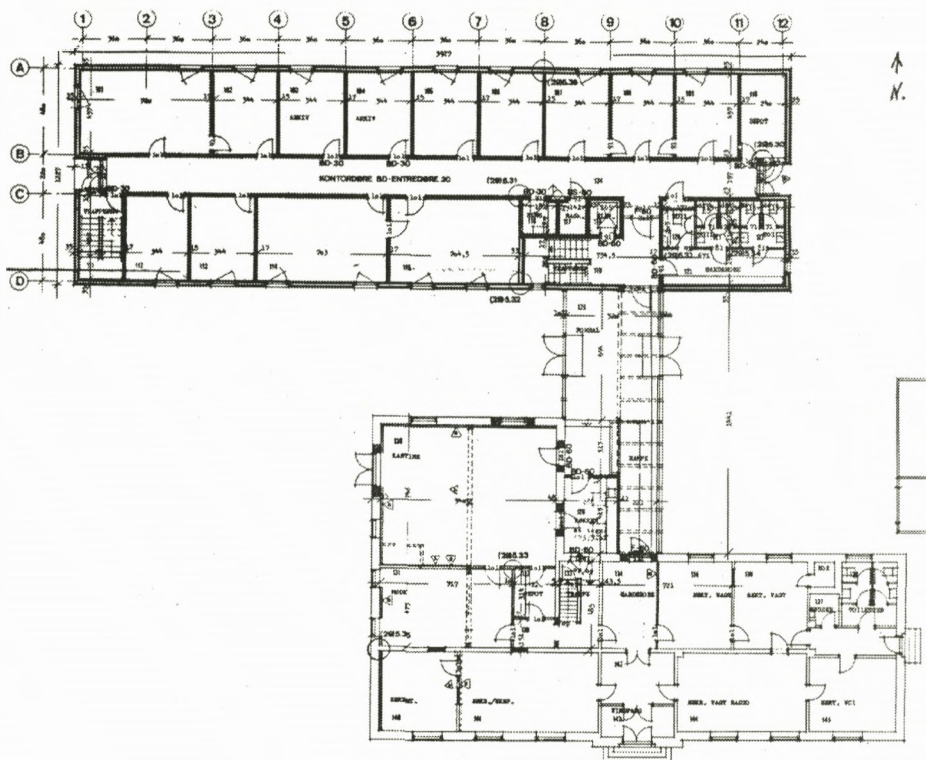
På trods af ensartetheden i størrelse og farve er kontorerne meget forskellige. Inventaret er primært fængselsvæsenets standard, men vægudsmykningen, de grønne planter mv. eller mangel på samme gir de enkelte kontorer et meget forskelligt udseende, spændende fra kontorer med absolut ingen ting på væggene – oven i købet med gardinerne pillet ned for at få mest muligt dagslys ind – til kontorer med malerier, litografier, plakater og nips mv. Jeg vil undlade en diskussion om det kønspecifikke i dette forhold og om kompromisserne på 2-mandskontorerne.

De to bygninger er forbundet med en mellemgang af glas, forstået på den måde, at et spinkelt metalskelet er udfyldt med termoruder fra gulv og opad. Der er i virkeligheden tale om to bygninger, der er sammensmeltet, nemlig en egentlig gang med buet, klart acryltag, og en bygning med fladt tag, der indeholder et separat køkken og en hall, der grænseløst optager mellemgangen i sig – eller omvendt.

Når mellemgangen har buet tag, skyldes det, at buen som konstruktivt element fra den



Facade mod Øst



Facade mod Vest



Gammelt og nyt forbundet med en forbindelsesgang - fotograferet af forfatteren.

gamle bygning – over vinduer og døre – er videreført i forbindelsesleddet mellem bygningerne. Og hovedindgangen er blevet flyttet til denne repræsentative og anderledes del af bygningskomplekset.

At bevæge sig fra den nye bygning over mod den gamle og omvendt er at bevæge sig fra et mørkere til et lysere – for igen at ende i et mørkere rum. Man har faktisk fornemmelsen af at bevæge sig udendørs mellem bygningerne, blot afskærmet fra vejrliget. Og en blomsterkumme med frodige planter opbygget på gulvet forstærker denne oplevelse, samtidig med at den som et konstruktivt element indgå i overgangen mellem den rampe, der udligner mellemgangens niveauforskel mellem bygningerne (og gør færdsel handi-

capvenlig) og den trappe, der fører ind til det tidligere nævnte køkken og frokoststuen (det tidligere pakhus). Hall og mellemgang er belagt med rødbrune, bornholmske klinker (efter nogen diskussion på grund af prisen), og denne gulvbelægning er videreført i trappearealet og toiletterne i nybygningen. Der er ingen niveauforskel mellem den »gård«, fra hvilken hovedindgangen fører den besøgende trinløst ind i bygningen, og mellemgangen. Og dette øger tvivlen om at være inde eller ude.

Det beskrevne bygningskompleks vil næppe gå over i historien som det, Sedlmayer betegner som »ein echtes Hauptwerk«. Der er tale om en funktionel (standard) arkitektur – rent faktisk et elementbyggeri omsat til en

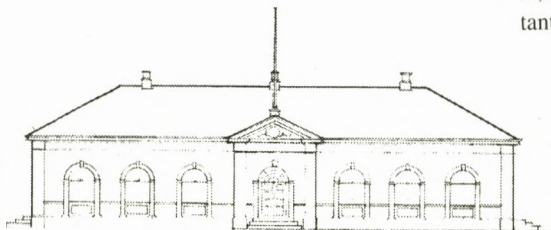
traditionelt opmuret bygning og med anvendelse af præfabrikerede elementer som døre, vinduer, gittespær, etageadskillelse mm.

Når det alligevel er en god fornemmelse at færdes i bygningerne, skyldes det formodentlig, at de fungerer til det formål, hvortil de er indrettet – nemlig en administrativ organisation. De er godt vedligeholdt og indeholder med mellembygningen, trappearealet/gangarealerne og mødelokalet i det gamle pakhus repræsentative elementer, som gør det muligt at modtage besøgende uden at skulle undskylde statens bygningsstandard. Og også de mere private rum som frokoststuen og de kontorer, hvor der ikke eller kun sporadisk er publikumsbetjening, er velfungerende rammer om det daglige arbejde.

Og så er bygningen atter for lille. Fusionen pr 1 maj 1990 mellem Told- og Skattevæsen har igen skabt behov for mere plads. Arkitekt Gehrdt Bornebusch har projekteret en udvidelse af bygningerne, således at hele organisationen kan samles under et fælles tag. Det første spadestik blev taget den 27 maj 1993, og det hele forventes færdigt ved udgangen af november måned dette år.

Noter

1. Lise Bek: Rum er også andet end form og funktion.
2. Dansk Toldhistorie III, Henrik Fode: Liberalisme og frihandel 1814-1914, Afsnit XIV. Toldhistorisk Selskab 1989.
3. Arkitekt Vilhelm Valdemar Petersen (1830-1913) var kgl. bygningsinspektør 1892-1903. Ud over Toldkamret i Amaliegade i København (1875) byggede han toldkamrene i Frederiksværk (1896), Rønne (1897) og Nykøbing F (1901). Viden-skabernes Selskabs bygning i København i italiensk højrenæssance (1894-98) regnes for hans hovedværk.
4. Dansk Toldhistorie V, Paul Gersmann m.fl.: Fra importregulering til moms, 1945-1986, Afsnit I. Toldhistorisk Selskab 1987.
5. A-I Gruppen i Aalborg bestod af fem selskaber. De to, der har projekteret toldkammerbygningen er Jacob Blegvad, arkitekt-kontor A/S og Nellesmann, rådgivende ingeniørfirma, A/S.
6. Internt notat af 18. februar 1980 om et møde på Rønne Rådhus mellem repræsentanter for kommunen og bygherren.



Facade mod Syd (Eksist. bygning)

1808
Forordning,

hvorved

bestemmes, hvilke Varer under nærværende
Conjuncturer ei maae udføres fra, og hvilke ei
maae indføres til Bort Rige Danmark.

Kiøbenhavn, den 14de October 1808.



K i ø b e n h a v n.

Trykt hos Directeur Johan Frederik Schultz,
Kongelig og Universitets-Bogtrykker.

Nej, det var *ikke* Mozarts klaver – og dog

af Dorte Falcon Møller

Den 28. juli 1811 modtog »det kongelig Vestindisk-Guinesiske Rente- og General-toldkammer« en interessant ansøgning fra diplomaten, etatsråd *Georg Nicolaus Nissen*. Han var året før, efter eget ønske, vendt hjem fra årelang tjeneste ved gesandtskabet i Wien, hvor han havde virket siden 1793, først som legationssekretær, herefter som chargé d'affaires. Hans ansøgning illustrerer nogle af de problemer, man kunne møde ved flytning fra land til land i de vanskelige år under Napoleonskrigene, foruden at den helt uventet belyser en særlig vinkel ved klaverets historie i Danmark. Den aktuelle situation var som følger:

I 1806 var den politiske spænding blevet skærpet ved kontinentalspærringen, og den blev fulgt op af en plakat den 30. oktober 1807, hvorefter al handel med Storbritanniens undersåtter var forbudt. Engelske varer kunne nu ikke mere importeres – det gjaldt naturligvis også klaverer. Året efter, den 14. oktober 1808, blev forbudet yderligere skærpet, idet det nu omfattede *alle* udenlandske manufaktur-, fabrik- og håndværksvarer, og det afstedkom naturligvis en stribe ansøgninger om undtagelser.

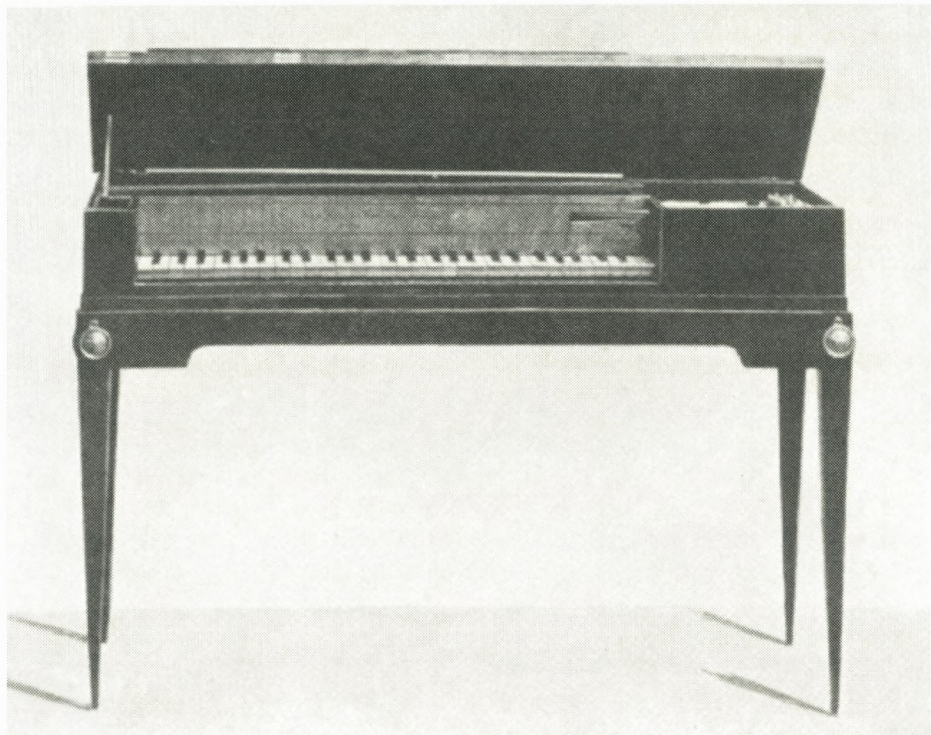
Engelske instrumenter havde man haft en mindre indførsel af før 1807, men man importerede også en hel del fra Nordtyskland, Slesvig og Hertugdømmerne. Og lige så snart indførselsforbudet var trådt i kraft i 1808, indløb de første andragender om importtilladelser.

Man hører pludselig om en ellers ukendt forhandler af pianoforter. Det var musiklærer *Georg Henrich Stein*, der ansøgte om at måtte indføre otte fortepianoer fra Lübeck, som

han havde bestilt allerede i februar måned, altså før det generelle indførselsforbud. Klavererne var forfærdiget af instrumentmager *Rädeker* i Lübeck, det ene var til ham selv, de syv andre til elever og bekendte, og hans ansøgning blev imødekommet. I 1812 fik han formelt bevilling til at handle med musikaler og musikalske instrumenter, og samme år fik han tilladelse til at importere yderligere 19 instrumenter. I 1813 tillige seks stykker, fire pianoer af *Wilhelm Herholdt* i Wandsbeck og to af *Fick* i Altona.

Her må lige indskydes, at der gjaldt specielle forhold for disse områder. Toldforordningen af 1797 gjaldt kun for Danmark og Norge, Hertugdømmerne havde deres eget toldsystem. Her var det bestemt, at manufaktur- og fabrikvarer fra sidstnævnte godt kunne indgå, men mod halv told. Der kunne være undtagelser, men det var kun takket være specielle privilegier. Altona havde en særstilling. For at kunne konkurrere med Hamborg var byen helt undtaget fra Kongerigets og Hertugdømmernes toldsystem mod, at man så til gengæld skulle betale fulde toldafgifter ved indførsel herfra. Disse bestemmelser var ikke ændret ved importforbudet, og følgelig var det muligt at indføre pianoer fra disse områder. Men man skulle dokumentere varernes oprindelsessted, og det er det, der bl.a. gør denne periode så interessant for en musikhistoriker, for oplysninger om, hvilke pianofabrikater der ellers blev indført, har man så at sige ikke.

Musikhandler C.C.Lose & Co. ved man tidligere havde importeret mange pianoer. Igennem hans ansøgninger om importtilladelse får man nu at vide, at han handlede



Et typisk klaver fra tiden omkring 1800, et taffelklaver, spinkelt og med langt færre tangenter, end man kender det fra vore dages opretstående. Fotografiet viser et instrument bygget af Meincke Meyer & Pieter Meyer, Hamburg, altså et af den slags, som importeredes også under Fastlandsspærringen. (Musikhistorisk Museum).

med instrumentmager Meyers fabrik i Altona »på visse vilkår«. Det henviser til en beslutning, hvorefter man godt kunne tillade import mod halv told for instrumenter herfra, hvis de var forsynet med »Overpræsidual« attest. Så kunne de indgå »mod de fremmedes Rettigheder«, altså de respektive byggere i Altona have fået særlige favorable udførelsestilladelser til Kongeriget. I de følgende år ser man, at Lose & Co. indførte en lang række pianoer fra Altona mod halv told. I 1812 fik firmaet tilladelse til at importere 16 pianoer og i 1813 hele 25, hvoraf to det år

var fra Rendsborg. Om Lose på daværende tidspunkt ellers handlede med andre i Altona end Meyer, vides ikke. Han indsendte også en del ansøgninger angående kreditoplag og instrumenter i transit, men det bliver i denne sammenhæng for omstændeligt at gå nærmere ind på.

Dette toldmateriale dokumenterer, at der var en pæn indførsel af pianoer trods importforbud. Det danske publikum kunne stadig forsynes med nye fremmede instrumenter. Men materialet indeholder imidlertid ikke kun sager fra professionelle forhandlere. Der

er også ansøgninger fra mere almindelige mennesker, der var kommet i klemme på en eller anden måde i disse restriktive år.

Hr. A. Mæder, ansat hos Brødrede Tutein, indsendte i juli 1811 en ansøgning, hvori han anmodede om tilladelse til at indføre et fortepiano fra Wien, som han for lang tid siden havde bestilt til sin kone. Det var nu ankommet til Kiel, og da det ikke på nogen måde skulle betragtes som en handelsvare, håbede Mæder at kunne modtage det imod erlæggelse af en toldafgift. Han fik tilladelsen, men »da *Fortepianos* af fortrinlig Godhed kunne erholdes heri Landet, så bliver Tolden af det indførende Instrument at erlægge med i det mindste 20 Procent af sammes Værdi«! Det var en betragtelig større sum end den tidligere almindelige toldafgift på 12 $\frac{3}{4}$ % af værdien.

Denne afgørelse dannede præcedens, for det følgende år blev det bestemt, at både musikhandler Stein, der importerede 11 af sine 19 pianoer fra Lübeck og købmand C.P.Borries, der modtog et piano fra Lübeck over Kiel, begge skulle erlægge en afgift på netop 20% i værditold.

Jomfru Elisabeth Konow fra Bergen havde opholdt sig i henved to år i Altona, og havde i begyndelsen af sit ophold dér anskaffet sig et pianoforte. Da hun i 1811 flyttede til København, ansøgte handelshuset Duntzfelt & Co. på hendes vegne om toldfri indførsel af instrumentet. Det blev bevilget hende af kollegiet, men kun fordi hun havde ejet det i så lang tid. Imidlertid tog det sin tid, før det ankom. Toldvæsenet i Altona modsatte sig først udførsel, indtil man havde fået bekræftet kollegiets afgørelse, og på Toldboden i København satte man sig også i længere tid på bagbenene. Jomfru Konow måtte i sammenlagt ni måneder undvære sit instrument! Om Studiosus Medicinæ Jahn, der fik tilladelse

til indførsel af et instrument fra Altona, og enkefru Hartmeyer i Aabenraa, der ligeledes fik lov til at importere et fortepiano fra Hamborg, mødte tilsvarende problemer, er ikke sikkert. De havde nemlig begge en kongelig resolution at henholde sig til!

Privatpersoner kunne således i visse tilfælde undgå en toldafgift ved indførsel af et klaver. Og det fører tilbage til denne artikels indledning, ansøgningen fra Etatsråd Nissen.

I sin lange udførlige skrivelse anmodede han nemlig om en særlig tilladelse til toldfrit at indføre et specielt fortepiano til sin hustru. »Havde jeg efter mit mangeårige Ophold i Udlandet medtagen på Hjemrejsen mine Møbler og Effekter, så havde jeg uden Tvivl turdet håbe, at de som flyttegods havde kunnet frit ankomme til mit nye Levested, og at dette altså havde været Tilfældet med et Fortepiano, som min Kone ejede, og som hun, for at lette Rejsen, måtte tilbagelade, men forbeholdt sig at lade komme efter, eller et andet i dets Sted. Det var imidlertid fornøftigere at vælge et nyt til at gøre den lange Rejse, og således er det rigtig nok ikke hendes forrige Ejendom, som nu er ankommen, men Dette Fortepiano træder aldeles i dets Sted, hvis Indførsel uden Tvivl ikke ville have været udsat for nogen Vanskelighed, om vi havde medbragt det«.

Etatsråd Nissens hustru var Constanze Mozart, komponistens enke. De havde truffet hinanden i Wien i slutningen af 1790'erne og besluttede efter kort tids bekendtskab at flytte sammen. De blev først gift i 1809, lige før Nissens hjemrejse til København. Der forlyder intet om, at Constanze var en stor klaverspiller, men naturligvis havde man i det miljø med den baggrund det bedste af det bedste, for Nissen skriver videre:

Instrumentet »er i dette Aar forfærdiget i Wien; den Stad, som er den mest navnkun-

dige for musikalske Instrumenters forarbejdelse, og hvorhen alle Lærlinge i dette Fag ty; det er det af A. Stein, den selv dér mest ansete Instrumentmager, hvis forfædre nu i henvend 200 År, dels i Wien, dels i Augsburg, uafbrudt haver lagt sig efter denne Kunst og stedse er komne fuldkommenheden nærmere; det er arbejdet af en Mand, som overgår sine Mønstre, ved en ganske særdeles Flid og Agtelse for det Navn min Kone bar førhen, og der vil findes deri de allernyeste, denne Mesters egne, forbedringer som han haver anmeldt, så at jeg ikke kan tage i Betænkning at udtrykke, at dette Instruments Lige hidtil ikke haver været i Danmark. Det kan og vil således tjene til at vejlede heldigen de danske Mekanikere, og Instrumentmager Uldahl, der allerede er på så god Vej, lover sig megen Nytte af det Løfte, han har, at kunne frit undersøge det til sin Belæring«.

I denne del af ansøgningsskrivelsen fornemmer man musikhistoriens vingesus. Wien havde længe været et vigtigt centrum for klaverbygning, og A. Stein var ganske rigtigt en berømt instrumentbygger. Men Nissen er nu ikke helt korrekt i sin omtale af A. Stein, for Johann Andreas Stein var død i 1792. Imidlertid havde datteren Nannette fortsat fabrikken, og hun giftede sig i 1794 med Johann Andreas Streicher, som snart deltog aktivt i fabrikationen. Firmaets navn var »Nannette Streicher, geb. Stein«, så den A. Stein Nissen hentyder til, må utvivlsomt være J. A. Streicher.

En anden spændende detaille i Nissens skrivelse er hans omtale af instrumentmager Uldahl. Denne havde i slutningen af 1809 nedsat sig som pianofabrikant i København. Han havde i en længere årrække arbejdet som pianobygger i Wien, lært den specielle wienermekanik grundigt at kende, samt været bestyrer på en af de store fabrikker dernede. I

og for sig behøvede han ikke at se nærmere på det omtalte piano. Mærket må have været velkendt for ham. Men Uldahl var på daværende tidspunkt en komet i dansk pianofabrikation, så Nissen har utvivlsomt anset det for en fordel at kunne anføre hans navn.

Nissens ansøgning blev modtaget positivt, instrumentet måtte indføres toldfrit. Så Constanze Mozart fik sit klaver. Et rygte lyder at hun alligevel havde medtaget et af Mozarts klaverer. Der skal eksistere et lille rejseklaver, som på meget løst grundlag i længere tid er anset for at have tilhørt komponisten, men den formodning forekommer noget usandsynlig. Det her omtalte importerede pianoforte kan man derimod med sikkerhed sige *ikke* kan have tilhørt Mozart, altså komponisten, men dog alligevel Mozart, altså Constanze.

En lille krølle på historien er, at tidligere omtalte A. Mæders hustru, der gennem sin mand fik importeret et fint instrument fra Wien, var Peter Tuteins ældste datter Pauline, som netop i de år skulle være blevet nær veninde med Constanze Mozart. Og det er tankevækkende, at begge fik pinoforter fra Wien.

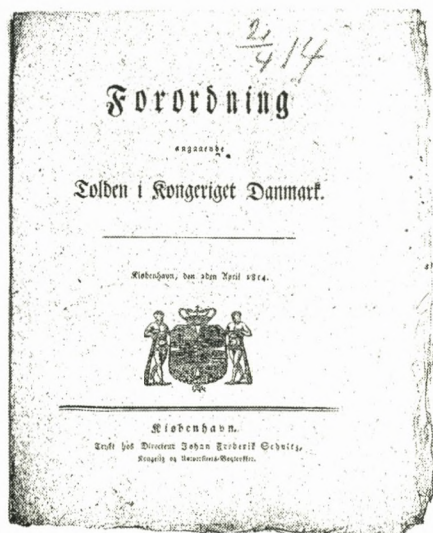
De her refererede sager viser, at skønt der formelt var et importforbud, gjaldt det ikke i alle tilfælde. Der blev givet særlige tilladelser som eksempelvis indførsel af lübeckerinstrumenter, og import fra Hertugdømmerne og Altona fandt sted som tidligere. Det hele var ikke helt så restriktivt, som man kunne vente.

Toldarkivalier kan således på uventet måde benyttes til belysning af emner, man almindeligvis næppe tror, man kan få oplysninger om. Og det er paradoksalt, at netop en periode, der er mest restriktiv, fortæller mest om datidens importvaner. Et indførselsforbud er ikke lavet for historikernes skyld, men det er heldigt for en eftertid, at det eksisterede.



Et flygel fra 1814 signeret »Streicher a Vienne«, altså Nannette Streichers firma - benene synes at være skruet af til ære for fotografen. Hvis etatsraadens kone fik det bedste af det bedste, hvad meget tyder på, har instrumentet set nogenlunde således ud. (Neupert Collection, Nürnberg).

Den 2. april 1814 blev indførselsforbudet ophævet. Selv om det kun havde eksisteret i disse få år, fik det en skelsættende betydning for pianosalget her i landet, hvor importvarerne var blevet markant ændret, en forandring, der holdt sig. For engelske instrumenter, som man så hyppigt fandt i årene før 1808, ses ikke i tiden efter 1814. Det var der utvivlsomt yderligere et par grunde til end ændrede importvaner. Dels glemte man naturligvis ikke så hurtigt Københavns bombardement i 1807, og dels var der kommet god gang i den danske pianofortefabrikation. Og den udviklede sig stærkt i de følgende årtier, men det er en helt anden historie og har ikke ret meget med indførselsforbud at gøre.



Kilder

Rigsarkivet: Generaltoldkammer, Kbh.s Toldkontor, Journaler og sager, 1808/2838, 1813/1256, 2210, 2774 (Stein); 1811/1269, 3193, 1812/198, 270, 1167, 1560, 5015, 5494, 1813/678, 1461, 3279, 1814/1888, 3071, 2857, 3273, 3578 (Lose); 1811/2044 (Nissen); 1811/2019, 2140 (Mæder); 1811/2281, 1812/439, 1328 (Duntzfeldt & Comp.); 1811/1709 (Jahn og Hartmeyer). sst. Kgl. Resol. for Kbh.s Toldkontor 1809, (Stein, ligger blandt »Bilage til General Toldkammerets Forestilling ang. Fortoldning af de ved Forordning af 14de Oct.d.A. forbudne Varer forsaavidt de inden Forordningens Bekiendtgjørelse endnu ikke vare hidkomne«); sst. 1811 ad journ.nr. 2140 (Mæder); sst. 1811 ad journ.nr. 1709 (Jahn og Hartmeyer).

Landsarkivet for Sjælland: Overtoldinspektoratet for Kbh. (Kbh.s Toldkammer), Journal 1811/1429 (Nissen); 1811/880, 2169, 1812/109, 128, 632, 951, 3504, 1814/1255, 2294 (Lose); 1812/99, 281, 455, 176, 3737 (Stein).

Litteratur

Viggo Sjøqvist: To gange fuldkommen lykkelig, Constanze Mozarts ægteskaber. Især s. 71 med tilhørende note s. 148 om klavererne, samt s. 87 om Pauline Tutein og Constanze.

København og fredens dag

af H.O. Thorup Madsen

Der er dage, der prenter sig i hukommelsen som billeder på en skærm! En sådan dag var den 5. maj sikkert for mange danskere i 1945, også for mig, der efter de første år ved jyske toldsteder af familiemæssige grunde kom til Københavns toldopsyn fra nytår 1942. Toldopsynet sorterede under Københavns Overtoldinspektorat, og efter en plan for hver måned flyttede man fra tjenestested til tjenestested med sin bogkasse, som dog blev *bragt* til det nye sted. Både toldassistenten, overtoldassistenten og toldkontrollørerne var med i denne rotation, overtoldkontrollører og toldinspektører var dog stationære som chefer på hver sit område. Tjenestestederne omfattede alle vejerboderne – herunder Frederiksberg og Nørrebro toldforvaltninger (små toldsteder), endvidere havnedistrikternes fortoldningssteder, deriblandt hytter på kajerne, rejsegodseftersyn ved rutebådene fra Sverige m.fl. og Amerikabådene samt på Hovedbanegården af det fra udlandet indskrevne rejsegods. Endvidere var det nødvendigt, at toldvagterne ved Københavns Frihavns udkørselsporte var besat med toldbetjente til bevogtning og toldassistenten til fortoldninger af varer fra det toldfri område. Særligt udvalgte gjorde tjeneste i Overtoldinspektoratet, der husedes i den flotte murstensbygning med det kobberbelagte tårn i midten, som i nyere tid har måttet vige pladsen i Amaliegade for den nuværende Told- og Skattestyrelse. Andre estimerede tjenestesteder var Prøvesamlingen, der behandlede tvivlstilfælde ved varers tarifiering efter den da gældende toldlov med 364 hovednumre. Senere fandt man det fornødent at oprette en Fakturakontrol, som fik lokaler i Frihavnen.

Foruden Overtoldinspektoratet for København (det gamle toldvæsen) bør man nævne, at der – med bopæl ved Frederiksholms Kanal – var oprettet flere Forbrugsafgiftsinpektorater, som landsdækkende havde specialiseret sig i de såkaldte indenlandske forbrugsafgifter, der var blevet mangfoldige og skæppede godt i den altid slunkne statskasse; men det er en anden historie!

Besættelsestiden var en streng tid for alle, ikke mindst i storbyen København, hvor der var vareknaphed og rationering på mange varer; men det nærmede sig dog aldrig, hvad man oplevede i de krigsførende lande. Under folkestrejken, hvor tyskerne en kort tid afspærrede Roskildevej, kendte jeg den *ikke*

H.O. Thorup Madsen på sit foretrukne befordringsmiddel.



spærrede Tåbyvej over den gamle fæstningsgrav og cyklede til Glostrup rugbrødsfabrik efter nogle få rugbrød til deling; men afspærringen varede kun kort tid. Derimod var det uhyggeligt at se de dystre soldater, der parvis gik på fortovene i Københavns gader under strejken. De kom, vidste man, direkte fra den skånselsløse nedkæmpelse af opstanden i Warszawa og var parat til det samme i København. Senere så vi udsultede – endnu levende – skeletter i et lazarettog fra de tyske koncentrationslejre og efter freden de triste kolonner af »det tredie rige's sønner«, der i silende regn ventede på bagageeftersyn i Frihavnen før den lange vandretur til grænsen ned til deres udsultede og ødelagte fædreland. Endnu et billede trænger sig på: Den 21. marts 1945 havde jeg tjeneste i Kongeporten med to toldbetjente, vist Bøndergaard og Jensen, hvor opgaven var at kontrollere ind- og udkørsel af varer ad »den lukkede vej« til Frihavnen. I Kongeporten var to af pillerne hver indrettet som et kvadratisk snævert kammer til kontor og ly for os. Pludselig – det var højlys dag – lød sirenerne, der varslede luftangreb; men vi skulle naturligvis ud på gaden for at se, hvad der skete, og et øjeblik var vi i første parket, da vi mod nord-vest så en »Spitfire« eller »Mosquito« i lav højde stryge lige over byens tage med kurs mod os. Det gik *meget* stærkt! Over havnen bag os tog den en skarp drejning til højre hen over godsbaneterrænet, hvor den muligvis beskadigede den ene vinge på en høj lysmast og forsøgte at lande på Frederiksberg Allé, men i stedet ramte den franske skole, hvor dens bomber eksploderede, så de efterfølgende maskiner troede, det var målet! Det var en frygtelig ulykke, der kostede 86 børn og deres lærere, de katolske nonner, livet. Dagen efter stod endnu forældre som forstenede på stedet håbende på, at netop deres barn endnu

levede. – I en ældre beboelsesejendom bag skolen, hvor vi kunne have boet, blev hele ydermuren ligesom skrællet af. – Tilbage til Kongeporten, hvor vi endnu ikke vidste alt dette. Her fór et par tyske soldater ud på pladsen inde fra havnevæsenets bygning, som de havde annekteret, stillede et let luftværnsskyts op og skød formålsløst op i luften efter maskinerne. Den næste engelske flotille befriede ved sin præcisionsbombning af de nederste etager i Shellhuset mange gode danske modstandsfolk fra de øverste etager, hvor de sad fangne, bl.a. Schoch, Poul Sørensen, Mogens Fog og Brandt Rehberg, medens otte omkom, heraf P.V. Ahnfeldt-Møllerup og admiral C. Hammerich. Op mod 100 Gestapofolk dræbtes.

Men det var jo fredens dag, jeg ville fortælle om! Aftenen før stod jeg i gården bag den ejendom på Vestervang i Valby (nær Damhussøen), hvor vi boede på 1. sal, og efterså cyklens dækslapper. Pludselig slår min kone vinduet op og råber ned til mig: »Vi er fri! Vi er fri!«, for hun havde hørt BBC's meddelelse fra London, det herlige frihedsbudskab! Så et øjeblik glemte jeg cykel og alt andet. Mørklægningspapiret kom ned, og et øjeblik efter gik Dannebrog til tops på alle flagstængerne i kvarteret som på kommando. I mørkningen tændtes lysene i vindueskarmene og inde fra den store by anedes en stor larm af jubel i den milde forårsaften. Dagen efter viste billeder, at folk stod på sporvognenes tag og viftede med flag.

Tidligt den 5. maj stillede jeg i god behold i Toldvagt 14, Frihavnstjenesten skulle passes som sædvanlig. Toldvagten var en rød murstensbygning med tegltag. Når man kom fra byen ad Århusgade, havde krydset Østbanegade, kørt gennem viadukten under S-banen og over kultogets spor, lå toldvagten på venstre side af den dobbelte gitterport, den



Et ældre fotografi af Toldvagt 14 med den aflåselige port til venstre.

nordligste adgang til Frihavnen. Der var gitter for dobbeltdørens vinduer mod gaden, og på den udvendige side af de store vinduer i begge sider af ekspeditionslokalet var der anbragt svære jernplader, som kunne beskytte mod almindelig geværrild, om nødvendigt. Der var nemlig forøvet sabotage eller det modsatte: Schallburgtage (som man kaldte det dengang) mod Nordisk Film og Dansk Industri Syndikat, der begge lå i Frihavnen langs Århusgades forlængelse. Den dobbeltbrede gitterport standsede i lukket stand al trafik til og fra disse og andre virksomheder i det toldfri område.

Lige indenfor porten på den anden side af gaden havde værnemagten opstillet en skurvogn, som var opholdssted for nogle gamle SA-folk, der efter sigende var mobiliserede i

Hamburg for at afløse de yngre soldater, som i hast var sendt til de vaklende fronter i Tyskland. Her var opgaven at overvåge trafik og personer til og fra Frihavnen. Da jeg ankom, så jeg en af de gamle affyre sit gevær op i luften. Han fik øjeblikkelig en kraftig reprimande fra deres chef, nok en oberfeldwebel; men han forsvarede sig med, at nu havde han ikke løsnet et skud under hele krigen, så nu ville han salutere for freden! Man må indrømme, at de var under streng disciplin. Kort efter blev hele mandskabet og skurvoggen kørt bort; men det var nok af andre årsager. På afstand havde vi hørt nogen skudveksling, mens der var stille omkring os. Næste dag fik vi at vide, at en frihedskæmper var blevet skudt under viadukten, hvor kultoget kører under S-banen. Nord for Frihavnen lå



dengang Kalkbrænderihavnen og Nordhavnen. Nu er der vist roklubber. Men dengang var der noget, der hed Nordhavnsværftet, hvor tyskerne fik ombygget små harpuneringsbåde til hvalfangst, så de kunne anvendes til mindre opgaver i den tyske marine. Pludselig så vi en halv snes marinesoldater ude fra værftet i angrebskæde løbende med geværet i skudstilling ved hoften tværs ind gennem den åbne gitterport uden at ænse os. Det viste sig, at de var på vej ned til kulkajen, hvor krydseren »Leipzig« lå til kaj, for at hjælpe deres kammerater, der lå på dækket i ildkamp med håndvåben mod nogle frihedskæmpere, der var løbet ned ad jernbaneskråningen ved Nordhavn station. Det kostede nogle danskere livet, og vi hørte også bagefter, at toldassistenten i Toldvagt 1, Ndr. Frihavngade ved Nordhavns station, var blevet smidt ud af vagten, hvorefter tyskerne tog vagtens penge og rationeringsmærker. »Leipzig« havde i øvrigt så mange granater og anden ammunition ombord, at det tog lastbilerne et par dage at køre det hele bort til de engelske lagerrum. Vi var ret taknemmelige for, at man ikke tabte besindelsen ombord!

Op ad formiddagen, længe efter at SA-erne var kørt, kom et par meget unge marinesoldater ude fra den svære krydser »Prinz Eugen«, der lå til kaj i 10-meter bassinet – nu hedder det Orientbassinet. De virkede meget nervøse, men vi plejede ikke at snakke med tyskerne, uden at det var strengt nødvendigt. Det blev værre, da vi i det gode vejr så en hyggelig flok frihedskæmpere med hjælm, armbind og gevær komme slentrende på fortovet et stykke nede ad Århusgade med kurs mod Frihavnen. De to soldater trak sig ind i dækning bag toldvagtens mur med geværene i skudstilling, så jeg bad toldbetjenten stikke ned til vore frihedskæmpere og formane dem til at gå meget langsomt det sidste stykke vej til vagten. Selv beroligede jeg, så godt jeg kunne, de to soldater, så de faldt til ro. Der var jo fred nu. Propagandaen havde meddelt de menige, at frihedskæmpere alle var kommunister, og at de – hvilket jo var rigtigt nok – kun måtte overgive sig til englænderne. Hvad der skulle hentes i Frihavnen, blev jeg ikke klar over; men da der blev lidt skyderi i nærheden, havde jeg pludselig vagten fyldt med frihedskæmpere, og de to tyskere fik jeg også budt indenfor, for de så lidt forskræmte ud. Så gik de rundt med deres indlærte propaganda og snakkede med danskerne; men det var ikke nogen stor succes.

Fagligt set var det nok den mest stille dag, jeg har oplevet i en toldvagt. Ikke én ekspedition, så vidt jeg husker. Nu vidste jeg, at toldbetjenten boede et par minutters gang borte, så jeg spurgte – med held – om han ikke ville hjem til eftermiddagskaffe. Frihedskæmperne var gået, og de to marinesoldater var trukket tilbage til deres skib. Jeg følte mig som en ø i havet. Men andre steder har der nok været noget skyderi, for pludselig ved tre-fire tiden træder en lille slank herre ind i vagten. Han var ikklædt en sort uniform og bar på hovedet en sort bredskygget hat med rund puld og på næseryggen en pincenez. Umiddelbart kunne man tro, det var en pater af en slags. Der var

noget sikkert over ham, og jeg gættede, at jeg stod overfor eskadrechefen, kaptajnen på »Prinz Eugen«. Han gik lige til sagen og ytrede, at alt det skyderi var »unsinnig, es war ja Frieden«, hvilket jeg fuldtud kunne give ham ret i. Dernæst spurgte han, om jeg havde noget med modstandsfolkene at gøre, hvad jeg måtte benægte, og om, hvor han *så* kunne henvende sig? Da jeg ikke vidste bedre, gik vi udenfor, hvor jeg med hånden pegede ned til enden af Århusgades forlængelse i Frihavnen, Dansk Industri Syndikat, som et muligt sted for ledelsen af frihedskæmperne. Og kort tid derefter blev der helt stille.

»Set i bakspejlet«, som man siger, var vi et højst ulige par den eftermiddag: En hæderkronet admiral i den tyske højsøflåde i stiveste puds og en ung dansk toldassistent i hvid kittel, som vi dengang brugte i tjenesten. I sit leksikon kan man læse om »Prinz Eugen«, at krydseren med slagskibet »Bismarck« deltog i det raid gennem Danmarks-

strædet, hvor den engelske flådes flagskib »Hood« blev sænket den 24. maj 1941, og tre dage senere »Bismarck« selv. »Prinz Eugen« og slagskibene »Scharnhorst« og »Gneisenau« undslap fra Brest i det besatte Frankrig den 11. februar 1942 til tysk havn. To dage efter vort omtalte møde i toldvagten overgav den tyske flåde sig til de allierede. »Prinz Eugen« blev i sommeren 1946 anvendt under atombombeforsøgene ved Bikini-atollen i Stillehavet, hvor skibet led nogen skade.

Freden havde sænket sig over Frihavnen. Ved halvfem-tiden ringede telefonen. Jeg fór op fra mine tarifieringsafgørelser, der skulle klippes – og klistres ind det rette sted, og løb hen til væggen, hvor telefonen hang: »Thorup Madsen, Toldvagt 14« (Jeg plejede nu kun at sige »Toldvagt 14«, men denne specielle dag og situation). »Det er Groth. Er De der endnu?«. »Ja, jeg har jo tjeneste!« (Overflødig bemærkning!) »De kan godt låse porten og ta' hjem!« Det var vor elskelige toldinspektør i Frihavnen, der ringede fra 4. toldinspektorat, Sdr. Frihavnsvej (nu Folke Bernadottes Allé). Det havde nok været en broget dag at holde sammen på personalet, og hvad der skete på det store område. Men jeg var glad for at kunne tage hjem, låste porten og besteg »skærveknuseren«. I Århusgade var der stadig skyderi, så jeg valgte omvejen ad Strandboulevarden og Jagtvejen. Bevæbnede frihedskæmpere fór forbi på ladet af små lastvogne, mange *uden* gasgeneratorovn på siden. Benzin var ellers en mangelvare. Udfor Fælledparken rakte en pæn mand armen ud, og i dagens anledning standsede jeg cyklen. Han fortalte, at det var meget vigtigt for ham at nå toget på Valby station, da det var det sidste, der kunne bringe ham hjem i dag vest for København. Da jeg alligevel ville nå hjem længe før normalt, aftalte vi, at han blot skulle låse cyklen i stativet ved Valby station. Så jeg fik en forfriskende tur til fods, og cyklen stod som aftalt ved stationen på denne i forvejen så usædvanlige festdag!

Passértilladelse i Spærretiden.
(Passierschein für Sperrzeit.)

Kan gyldig i Forbindelse med dansk Legitimationskort.
(Kan in Verbindung mit dänischer Legitimationskarte gültig.)

Navn Hans Otto Thorup Madsen
Name

Bopæl Vestervang 34 C
Adresse

født d. 7/2 1918 i Thisted
Geboren am

Beskæftiget hos Departementet for
Beschäftigt bei Told- og Forbrugsaf-
gifter

Passage tilladt I Tjeneste
Passage genehmigt Unter Ausübung des Dienstes

Københavns Politi, den 18/8 1944.

L. W. *[Signature]* Politisassistent



Journaliserede fotografier

Om indholdet af arkivpakke A 1834 og Toldvæsenets bygninger i 1905

af Anders Monrad Møller

I juni 1905 arbejdede man i Generaltolddirektoratet med planer om udarbejdelse af et bygningsreglement. I den anledning udsendtes der til de tre Overtoldinspektorater – Københavns, Østifternes og Nørrejylland – et forvarsel om nogle spørgeskemaer, som snart skulle udfyldes om alle de bygninger, Toldvæsenet henholdsvis ejede, lejede eller havde fået overladt til brug. Det lyder som et spændende initiativ, men hvad der kom ud af det, er ikke undersøgt i denne omgang. Her gælder interessen den efterfølgende bemærkning om, at man »ved samme lejlighed af formålstjenlige grunde kunne ønske tillige at komme i besiddelse af fotografier af samtlige bygninger«.

Inden man – d.v.s. generaldirektør Marcus Rubin – tog endelig bestemmelse herom, skulle der dog lige fra de tre Overtoldinspektorater indhentes oplysninger om, hvad en sådan fotografering ville komme til at koste. Det bemærkedes udtrykkeligt, at der skulle skaffes prisoplysninger for hver enkelt bygning for sig, altså både for centralt beliggende toldkammerbygninger og de mere afsides placerede strandkontrollørboliger. Fotografier af sidstnævnte burde tages lejlighedsvis, således at udgifterne ikke løb uforholdsmæssigt op.

De to første af ti billeder i arkivpakke A 1834, Skive toldkammerbygning før udvidelsen i 1908 og toldkammeret i Vejle, der blev nedrevet i 1906. Illustrationerne til denne artikel er alle affotograferet af Tage Ludvigsen, Rigsarkivet.

De tre overtoldinspektører sendte interne cirkulærer videre til de enkelte toldkamre, og toldinspektører og toldforvaltere landet over måtte forhøre sig hos lokale fotografer om priser og formater. Siden samledes svarene og sendtes bunkevis til Generaldirektoratet, i hvis arkiv de ligger den dag i dag – som overskriften fortæller, er det i pakke A 1834.¹

En enkelt smart fotograf i Vejle var dog hurtigere end alle andre. Han skyndte sig at skrive direkte til Generaldirektoratet og foreslog, at han fik overladt den hele forretning, altså fotograferingen af samtlige Toldvæsenets bygninger. Prisen kunne på denne måde reduceres med 50% og resultatet ville blive meget mere ensartet, hævdede han.

Egentlige prisoplysninger rykkede Vejlefotografen ikke ud med, og han havde ikke held med sin hastige aktion. Men hans argument om det ensartede ramte plet. Naturligvis ville man have en samling pæne billeder af nogenlunde samme størrelse og præg.

Dette kom klart frem i svaret fra overtoldinspektøren i København, da han delagtiggjorde generaldirektøren i sine overvejelser. For det første skyndte overtoldinspektør Ring sig at bemærke, at han sandelig også for sit vedkommende kunne tænke sig at komme i besiddelse af fotografier af de enkelte bygninger, og de ekstra udgifter ville kunne afholdes af Overtoldinspektoratets eget budget. Han havde også fundet ud af, at det mest hensigtsmæssige ville være kun at benytte én fotograf for hele Københavnsområdet, som i toldmæssig henseende strakte sig fra Humlebæk i nord til Dragør i syd. Det ville i alt



I Foldingbro under Vamdrup tolddistrikt havde en toldassistent til huse i denne embedsbolig med 1000 kvadratalen have til en årlig leje af 124 kr. Huset brændte i 1906, men sådan så det altså ud inden da.

komme til at dreje sig om 29 optagelser til en samlet pris af 290 kr for to kopier af hver. Generaldirektoratet ville altså slippe med at skulle betale det halve.

For Østifternes vedkommende blev det ønskede antal fotografier opgjort til 119 til en samlet pris af 530 kr. Men inden da var der pillet lidt ved listen. Når toldforvalteren i Svendborg påtænkte fotografering af både selve toldkammerbygningen ved havnen, af strandkontrollørboligerne i Lundeborg og Troense og af rorsbetjentboligerne på Thurø, Drejø og ved Skovsbostrand, så var det alt sammen i sin orden. Men i Overtoldinspektoratet stregede man både Østre og Søndre toldopsynskontor i Svendborg. Man har

åbenbart ikke fundet det værd at ofre en fotografisk plade på bygninger af så ydmyg en art.

På samme vis udgik opsynsboligen på havnen i Nykøbing Sjælland, mens det var en selvfølge, at det for Slagelse toldkammers vedkommende måtte dreje sig om fotografier af statsbanebygningerne i både Slagelse, Sorø og Ringsted – alle tre steder havde man lokaler hos DSB, udadtil blot markeret med et toldskilt. I forbifarten kan bemærkes, at dette fortæller noget ganske væsentligt om jernbanernes betydning for Toldvæsenets arbejde på denne tid. Toldkammeret på havnen har både i samtid og eftertid stået som det karakteristiske, mens toldlokaler i jernbane-

bygninger ikke helt har haft den samme appel til hukommelsen. Ikke desto mindre var den del af jernbanens varehus, som var overladt Toldvæsenet, den eneste bygning, man rådede over i Kalundborg tolddistrikt.

Også i Overtoldinspektoratet for Nørrejylland blev der strøget i listerne, når det gjaldt mindre betydningsfulde til dels lånte bygninger. Toldvaghuse og private toldopsynsmandsboliger blev udtrykkeligt undtaget. Det samlede antal er ikke opgjort her, men de totale udgifter kunne sammentælles til 697 kr for et eksemplar af hvert fotografi, men kun 902 kr, hvis man bestilte to. I Jylland havde man snedigt regnet ud, at det var glaspladen og den første kopi, der kostede. Kopi nr to var relativt billigere, og også her ønskede man selv at få et eksemplar.

Megen omtale ofredes problemerne med den ønskede ensartede størrelse, som til de jyske toldkamre var blevet angivet i tommer – 7-8 på den ene led og 10-11 på den anden, altså et ganske stort format. Denne normalstørrelse kunne ingen i Thisted levere, og her var fotografierne i øvrigt forlængst gået over til mål i centimeter, hvad man som bekendt først gjorde i Toldvæsenet efter toldloven af 1908. Ej heller Hoffotograf, Frøken Bodil Hauschildt i Ribe kunne leve op til størrelseskravet – hun kunne kun påtage sig 7x9 tommer som det største.

Følgelig anbefalede overtoldinspektør Falck, at man for at undgå alt for variable formater skulle overlade det til en enkelt københavnsk fotograf at levere billeder af samtlige bygninger. I den forbindelse henled

I Højen under Frederikshavn tolddistrikt boede strandkontrolløren indtil 1908 til leje i dette hus.



te han opmærksomheden på Hoffotograf Peter Elfeldt, som – efter hvad man havde erfaret – jævnlig berejste de jyske kyststrækninger for der at optage »øjebliksfotografier«.

Det blev nu ikke Elfeldt, som kom til at levere, hvad man selvfølgelig kan ærgre sig over. Man valgte en anden udvej. Fotografen Julius Aagaard leverede dels billeder af samtlige lokaliteter under Københavns Overtoldinspektorat, nu i alt 34 plader i et format ca 12 x 17 målt i centimeter. Af disse bestiltes i alt 34 ekstra aftryk, som derefter kunne udsendes til provinsen som prøveeksemplarer. Endvidere forestod Aagaard ved samme lejlighed fotograferingen af Toldvæsenets bygninger i Nykøbing Falster, Maribo og

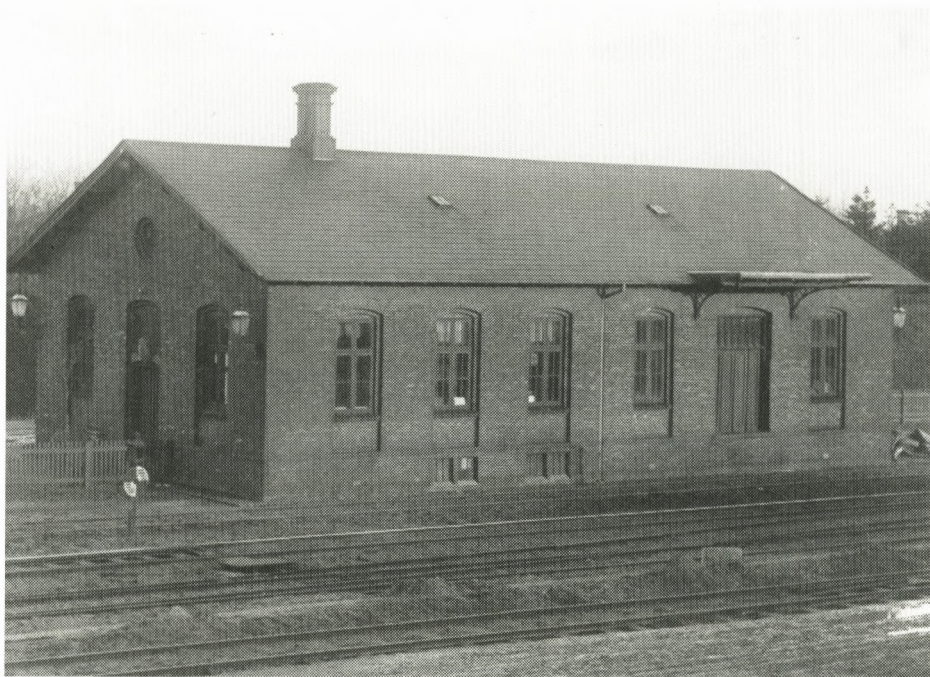
Nakskov distrikter, og således var yderligere seks billeder leveret til samlingen – regningen er dateret den 30. oktober 1905.

Noget længere tid tog det at få samlet sammen fra resten af landet, og tit skulle man først have afklaret det med betalingen. Fra centralt hold havde man fundet ud af, at kontoen »andre udgifter« passende kunne holde for – man var relativt sent på finansåret, som dengang løb ud ultimo marts, og var der penge tilovers på denne konto for mere tilfældige, men bevars, nødvendige udgifter, så skulle det kunne klares ad den vej.

Det har man næppe været særligt begejstret for lokalt, hvor man nok kan have haft andre planer for anvendelsen af disse, de sidste kroner under »diverse«. Og i mange til-

I Skagen blev det flunkende nye toldkammer fotograferet i 1909.





I Viborg tjente dette beskedne hus ved jernbanen som toldkammer indtil 1910, da det blev nedrevet og erstattet af et mere monumentalt, som dog heller ikke mere eksisterer.

fælde var der i alt fald allerede disponeret over midlerne til »andre udgifter«. Det gjaldt f.eks. i Slagelse tolddistrikt, hvor det hele beløb var sat af dels til pakhuskarlens løn, dels til honorarer for eftervejning af toldgods i Sorø og Ringsted. I sådanne tilfælde måtte man bede om en ekstrabevilling, og det gjaldt for Østifternes vedkommende i hele 18 tilfælde, mens man her kun 11 steder kunne klare det over budgettet.

Formaliteten omkring disse ekstra penge betød, at regningerne blev indsendt og også anbragt i sagen i den pakke, der siden skulle få betegnelsen A 1834. Det kan derfor oplyses, at fotografen i Sæby hed P. Christensen, i Hjørring var navnet Hallesen, i Skelskør Christiansen, fra Rødby kom fotograf Th.

Rask-Hasle, i Helsingør benyttedes både H.C. Hansen og Sofus Christensen, i Assens var fotografens navn Carl Burchardth, i Mariager C. Liisberg og så fremdeles.

Tiden gik, og provinsen lod stadig vente på sig, for alle billederne skulle jo samlet sendes ind via de to Overtoldinspektorater. Men i mellemtiden tog man det næste skridt i Generaldirektoratet i København. Hos Kongelig Hof-Leverandør Budtz Müller & Co i Bredgade bestilte man et fotografialbum i læderbind. Regningen lød på 60 kr for et sådant bind med plads til 224 billeder i formatet 11 x 16 cm, og den blev betalt i begyndelsen af februar 1906. De allerede indkomne fotografier kunne herefter sættes på plads, mens man først i september fik to store sendinger, hen-



Strandkontrolløren i Snaptun under Horsens tolddistrikt havde denne idylleiske embedsbolig til 90 kr i årlig husleje. Her ses den før en ombygning i 1910.

holdsvis fra Østifterne og fra Nørrejylland. Og så manglede der endda nogle, som der måtte rykkes for. Tildels havde de berørte gode undskyldninger at fremføre. F. eks. var der i Bøjden en ny bolig under opførelse, og det samme var tilfældet i Korsør, så her måtte man afvente færdiggørelsen og en lejlighedsvis fotografering. Billederne nåede efterhånden frem, og man bad endvidere Julius Aagard om seks supplerende fotografier fra bl.a. toldposterne i det store københavnske distrikt. Og så endelig, henimod slutningen af året 1906, kunne generaldirektør Marcus Rubin læne sig tilbage i stolen og gennembladre det store album med den fuldstændige samling indstukne billeder i formatet 12 x 17

og – for en dels vedkommende – 13 x 18 eller større.

På lignende vis har man i alt fald i to af tre overtoldinspektorater kunnet glæde sig over tilsvarende, lokalt afgrænsede samlinger. Overtoldinspektør Falck i det nørrejske fik også anskaffet sig et album, som eksisterer den dag i dag. Det rummer 102 indklæbede, relativt velbevarede fotografier i formatet 12 x 17 og større – det blev på et eller andet senere tidspunkt afleveret til det daværende Toldmuseum. Og mon ikke der i 1905-1906 blev indrammet fotografier rundt om på en række af landets toldkamre? Det har næppe alene været overtoldinspektøren for Nørrejylland, som gjorde den opdagelse, at efterføl-

gende kopier var relativt langt billigere end den første. Man har nemt kunnet aftale en ekstra levering med den stedlige fotograf, hvad enten kontoen »andre udgifter« også kunne strække til dette, eller finansieringen eventuelt måtte foregå på privat basis.

Men sagen sluttede ikke med album og/eller indramning. Heller ikke, hvad akteringen angik. Der skete stadig ændringer med hensyn til Toldvæsenets bygninger, og det blev fulgt op. Den første kom i form af en udvidelse af Skive toldkammerbygning. I februar 1908 indsendtes et nyt fotografi, som viste bygningen i sin ændrede udformning, og hvad gjorde man så med det gamle? Jo, det blev naturligvis vedlagt sagen under journalnummer C 1908/486 og følgende akteret i

pakken med den forudgående korrespondance, hvor det ligger den dag i dag. Først forvirres man lidt af sagens journalnummer og datering, men påskiften bag på fotografiet er ikke til at tage fejl af. Der står udtrykkelig »Før Udvidelsen i 1908«, så det er helt tydeligt det eksemplar, som indtil da havde været placeret i det store album – nu blot udskiftet med et andet.

På samme måde ligger i A 1834 et fotografi af Vejle toldkammer anno 1905 udtaget til fordel for et nyt, indsendt i april 1908. Foldingbro Kontrolbolig under Vamdrup toldsted nedbrændte i april 1906, men billedet af det er også bevaret her, for fotografiet af den genopførte bygning blev journaliseret to år senere, mens det gamle arkiveredes. Og helt

I Skærbæk under Fredericia tolddistrikt havde en rorsbetjent tjenestebolig i dette hus - ikke nævnt i teksten, men billedet er journaliseret i 1910.



åbenbart og glasklart forholder det sig med Højen Strandkontrollørbolig under Frederikshavn tolddistrikt. Selve fotografiet af bygningen i sin gamle skikkelse er på bagsiden stemplet med journalnummeret 1906/3903, men det ligger indlagt i følgeskrivelsen til det nye billede under journalnummeret 1909/3569, d.v.s. fra maj måned dét år.

Listen er længere end som så. Et fotografi af Skagen fra 1909 må dog være en dublet, idet det helt tydeligt forestiller det toldkammer, som netop da stod færdigt, og for endnu et par af billedernes vedkommende er der tvivl om dateringen. Men ikke når det gælder den gamle toldkammerbygning i Viborg, den gamle toldkontrolbygning i Snaptun eller de gamle toldlokaler i Ringkøbing. I sidstnævnte tilfælde hedder det udtrykkeligt: »Fotografiet indsat i Albumet. Det gl. Fotografi lagt herved« – hvor også det stadig ligger og har ligget siden 1913.

Det var det næstsidste i rækken, det sidste og tiende fotografi blev i to eksemplarer henlagt ganske uden kommentarer, tilsyneladende altså lidt tilfældigt, men dog forsynet med journalnummeret B 1918/4181. Efter at have ajourført det fine album i en årrække gik man åbenbart i stå. Det var verdenskrigen, naturligvis. Der blev så meget andet at tænke på, og den luksus, at pleje og passe et album med fotografier af Toldvæsenets bygninger, har der ikke været stunder til. Men det 32 x 42 cm store album med indstikslommer og guldsnit eksisterer stadig. Også det kom på museum.

Her ligger det fortsat med tekst i guldpræg på forsiden – »Fotografier af Toldvæsenets Bygninger« – men ellers ikke i bedste forfatning. Tidens tand og lejlighedsvis lånere har beskadiget bindet og tømt 196 af de i alt 232 (ikke 224) indstikslommer. Billederne kan

genfindes andre steder i museets samlinger og som illustrationer i diverse værker.

At det store bind med dets decimerede indhold, det tilsvarende album med de nørrejyske toldbygninger og forekomsten af talrige andre fotografier fra begyndelsen af århundredet på en eller anden måde måtte ses i sammenhæng, har længe stået klart. Det er allerede antydnet i en billedtekst i bind III af Toldvæsenets historie (s. 326, samt øvrige illustrationer sammesteds s. 331, 334, 336 og 339). Fremgangsmåden, som den er beskrevet i denne artikel, forklarer også, hvorfor der ofte kan findes flere eksemplarer af det samme fotografi, det være sig i ramme, opklæbet eller løst henliggende. Og det giver også baggrunden for den håndfuld billeder, der i 1988 indkom fra Landsarkivet i Viborg. Et par af dem viser henholdsvis Skodsborg Toldkontrol og Svensk Slæbestedsbygning, og de er begge mærket Julius Aagaard, Smallegade 16, F, og var ved ankomsten anbragt i en gammel kuvert stemplet med »N.J.O.J.No. 2726/1905« – det er udlagt: Nørre Jyllands Overtoldinspektorats Journal Nr 2726 for år 1905. Det kan kun dreje sig om de prøvebilleder af lokaliteter under Københavns Overtoldinspektorat, der sendtes til provinsen for at få den ønskede ensartethed, som da i øvrigt i det store og hele også blev opnået.

Pakke A 1834 bringer således orden i vore forestillinger om den store gennemfotografering af samtlige Toldvæsenets Bygninger i slutningen af året 1905, kompletteret det følgende år og siden i en række tilfælde suppleret med nyoptagelser. Det stor albums skæbne er naturligvis lidt trist, men dets oprindelige indhold vil – om man måtte ønske det – kunne rekonstrueres. Påskrifter under de tomme indstikslommer fortæller, hvad der burde have været. Arkivalierne giver tilsva-

rende oplysninger. Originaler eller dubletter af fotografier kan ledes frem en række steder – blandt andet altså i pakke A 1834 på Rigsarkivet.

Og så kan man som en eftertanke spørge sig selv, om der nogensinde blev iværksat en lignende fotografering af de bygninger, landets amtsstuer var placeret i?

I Ringkøbing havde Toldvæsenet indtil 1912 lokaler i denne ende af jernbanestationen, herefter var dette billede forældet, blev taget ud af det store album og arkiveret. På den næste side det tiende og sidste fotografi fra pakken på Rigsarkivet: Bandholm toldkammer anno 1918.

1. Departementet for Told- og Forbrugsafgifter, Aflevering A (afleveringer før 1984), A 1834: Fotografier af Toldvæsenets Bygninger (afleveret februar 1937). – Disse afleveringer, der hidtil udelukkende har kunnet efterspores ved hjælp af afleveringsdesignationer nr. 38, er for nylig blevet nummereret i denne A-række, som modsvares af en B-række for senere afleveringer. Denne artikel bygger udelukkende på indholdet af nævnte pakke A 1834 samt delvis uregistreret materiale i Told•Skat Museet.





Supplement til Otto Jensens beretning

af Arnold Jensen

Under det vellykkede og velarrangerede årsmøde, som Neuengamme-Foreningen afholdt i Aalborg den 5.-8. november 1991, havde jeg lejlighed til at få en »snak« med Carl Salling Møller og Otto Jensen.

Vi har alle tre været med den samme transport fra Frøslev den 5. oktober 1944. Otto Jensen som gendarm, Carl Salling Møller og jeg blandt de civile.

I den udmærkede artikel, Otto Jensen har skrevet om gendarmernes skæbne i tysk KZ-lejr (ZISE 1990/1 side 31-44), nævner han, at der var 61 civile fanger sammen med 141 gendarmere, men tallet på de civile er 59!

Jeg er i besiddelse af en kopi af den tyske maskinskrevne transportliste, dateret 5.10.

1944, og den indeholder det fulde navn, stilling, fødselsdato og -sted, samt adresse ved arrestationen. Der er på listen ialt 200 navne, først 140 gendarmere, så følger 6 civile, og som listens nr. 147 den sidste gendarm.

At tallet på gendarmene blev 141 skyldes nok, at der omkring 1. oktober 1944 i Frøslev var interneret 282 gendarmere, og der kommer så besked fra Dagmarhus, at halvdelen skal deporteres til Neuengamme. Men 141 mand var nok for få til en transport, og så har man suppleret op med 59 civile, efter hvad jeg mener: udvalgt på må og få.

Men der er en mærkværdighed ved den tyske liste. Ud for nr. 150 er navnet, med blyant eller blækstift, streget ud, og med hånd-

skrift står der: Landgreen – og intet andet. Nu kom Karl Landgreen med på transporten. Han sad i arresten i Frøslev sammen med Chr. Brønnum og Steen Lykkeberg, men de to sidste er skrevet ordentligt op. Men ham, der er streget ud – ja, han kom med den næste transport fra Frøslev den 20. oktober. I Jørgen Barfods bog: »Helvede har mange navne« angives de civile også til 61, men på transportlisten i samme bog – side 373ff – er der kun nr. og navn på 57. De to, der ikke er nævnt, er: Lauritz Christensen, født 1921. Nils Johann Jacobsen, født 1918.

Som sagt fik vi tre talt en del sammen i Aalborg, og noget fik vi da sat på plads. Det danske politi og gendarmer blev jo ikke klippet ved ankomsten til Neuengamme, og da vi 59 civile kom sammen med gendarmerne, blev vi heller ikke klippet. Vi boede i samme blok og gennemgik den samme procedure, som Otto Jensen så levende og rigtigt beskriver.

Den 18. eller 19. oktober kom der besked til blokken, at der skulle stille 50 mand til transport til fabriksarbejde i Hannover.

Jeg foreslog så, at de 50 yngste skulle melde sig, da ville gendarmer og civile blive blandet, men kapt. Madsen (der var gendarmernes talsmand) fandt det var en dårlig idé, for gendarmerne ville helst blive sammen, og derfor mente han, det var bedst, det var de civile, der rejste til Hannover. Det endte så med, at vi var 50, der stillede op til en slags session, men da det så kom til stykket, var det kun 40 mand, der skulle af sted. Vi fik udleveret stribet tøj, og afrejste fra Neuengamme den 19. oktober og ankom til Stöcken dagen efter. Her blev de allerfleste af os straks sat i arbejde på akkumulatorfabrikken. Her skulle vi smøre en blymasse på nogle store plader, der blev anvendt i ubåde.

Efter ganske få dage – 3 eller 4 – blev under en appel en af danskerne kaldt over i SS-blokken, og vi så ham ikke mere i lejren.

Efter at vi kom hjem, fik vi at vide, at han var blevet løsladt!

Vi var nu kun 39 danskere i lejren, og i løbet af vinteren døde der 6. Om vore forhold i Stöcken er der skrevet en del, så der er ingen grund til gentagelser her.

Men den 13. marts 1945 kom der pludselig 40 danske Häftlinge fra Misburg. Der var en del bekendte imellem, men de var fra mange forskellige transport. Deres numre varierede fra 50.371 til 70.250.

Der havde i lange tider gået rygter om, at danskerne snart skulle sendes hjem, og de nye, som nu kom, troede det samme. Men de blev sat i arbejde på fabrikken. Vi, der havde været der hele vinteren, skulle lære dem at smøre plader.

Efter få dage blev de fri for arbejdet på fabrikken og sat til almindeligt lejrarbejde. Det var også anstrengende, men ikke så sundhedsfarligt som arbejdet med blypladerne.

Den 28. marts kom der så besked om, at danskerne skulle af sted, og at det denne gang var alvor, kunne konstateres ved, at en kolonne svenske Røde Kors-busser læssede en hel del syge og døende Häftlinge af på appelplassen. (Noget, som svenskerne måtte gøre for at skaffe plads til norske og danske fanger i Neuengamme).

Det var ikke noget behageligt syn, og et minde, vi godt kunne undvære, men naturligvis var vi glade, da vi i de svenske busser natten mellem den 28. og 29. marts 1945 kørte tilbage til Neuengamme, for nu vidste vi, at Svensk Røde Kors havde taget hånd om os.

Der er skrevet, at der blev afhentet 72 danske Häftlinge i Stöcken, men vi var nu 73. Jeg har navn og nr. på dem alle.

De fleste af os, der havde været i Stöcken længst, kom med de første sygetransporter til Sverige, hvor vi blev nogenlunde restituerede til vor hjemkomst den 17. maj.

En pakke på loftet

– et besynderligt fund i Horsens

I Told- og Skatteregion Horsens skal man flytte ved næste årsskifte og derfor er oprydningen gået i gang. Ved sådanne lejligheder dukker der gerne et og andet op, således også her. I hjørnet af et rum på loftet lå under et 10 cm tykt sodlag en pakke med et mildest talt mystisk indhold af bøger, postkort og fotografier, som tydeligvis hverken havde med told eller skat at gøre. Følgelig endte det alt sammen på museet til nærmere undersøgelse. Udtaget var dog inden da seks godt irrede batterier, men ellers kom det hele med. Så nu klør man sig i hovedet i Amaliegade.¹

De godt og vel tredive bind udgør en noget besynderligt sammensat samling. Sådant cirka halvdelen er på engelsk, herunder tre børnebøger, som ikke har noget trykkeår. »Our favorite Nursery Rhymes. With upwards of one hundred illustrations...« fortæller derfor ikke meget om bøgernes alder, selv om bogen har en herlig reklame for patentkorsetter, som må bringe os mindst 100 år tilbage i tid.

Til større hjælp er de engelsksprogede romaner. Hvem husker mere, at en vis Winston Churchill i 1906 fik udgivet en bog med titlen »Coniston« – nej, det var ikke den Churchill, men en amerikansk forfatter af samme navn. Men i øvrigt kan man konstatere, at de ældste af disse bøger er fra 1889, den yngste fra 1911 – »Corleone, A Tale of Sicily«, det lyder umiddelbart spændende og bogen slutter skam lykkeligt.

Tyske bøger er der også, til dels billige »Taschenbücher«, alle knaldromaner fra tiden 1892-1919 – nogle er fra »Engelhorns allgemeine Roman-Bibliothek«, som udgav et bind hver fjortende dag. Også et par tyske børnebøger dukker op. »Der Struwwelpeter«

(= Den store Bastian) ser væmmelig ud, især dér, hvor skrædderen klipper fingrene af Konrad, som sutter på sin Tømmeltot. Men den er ligegodt udtrykkelig beregnet »für Kinder von 3-6 Jahren«, og det drejer sig om oplag nr 132, så populær var den altså.

Et langt blidere indtryk gør titlen: »Für Kinderaugen froh und frisch, Ein Bilderbuch zum Weihnachtstisch«. Forvirrende nok står der inden i: »to Gracy's birthday«. Spørgsmålet er så, om der her er en sammenhæng med den tyske salmebog, som i august 1862 blev foræret til en Grace Turnbull?

Sprogforbistringen bliver dog større endnu. En tysk-polsk parlør, en polsk bog med uigennemskueligt indhold, men også Det nye Testamente på polsk i en udgave fra 1869 og en udateret billedbog med motiver fra Danzig = Gdansk. Hertil kommer en svensk bibel fra 1905, som Edvind Kihlberg i Malmö den 2. november 1919 forærede Fransiska Olinafski. Endelig to polske kalendere fra 1918 og 1919 samt en tysk fra 1920. – Hvordan få sammenhæng i alt dette.

En god begyndelse er nok tre eksamensbeviser fra 1891-92, hvor en Henry W.J. Berneaud, 12-13 år gammel, har fået vidnesbyrd om at have bestået i matematik og tegning. De blev udstedt af »Department of Science and Art of the Committee of Her Majesty's most Honorable Privy Council on Education«. Hendes Majestæt er naturligvis Victoria, og dermed er vi i Storbritannien.

Dette stemmer på det nydeligste med en dedikation i en af de engelske romaner: »To Henry with love from Uncle Thomas, Christmas 1890, Hartford Conn...« – håndskrift er ikke altid lige let læselig. Altså: den rare onkel gav den da ca. 11-årige Henry en med garanti kedelig historisk bog om forholdet mellem England og Nederlandene omkring 1600.

Kommet så vidt, kaster man sig ivrigt over bunken af fotografier, skønsmæssigt mere end 150 – dog ikke alle forskellige. Der er helt klart overvejende tale om amatøroptagelser, nogle negativer er der også, og blandt bøgerne ligger en publikation, der fortæller én »What you can do with a Kodak« – udate-ret, desværre.

Fotografierne? Man kommer vidt omkring. Forum Romanum i Rom, kamelryttere i den nære Orient, samt yderligere mængder af glade turister foran uidentificerbare seværdigheder. Et enkelt skibsbillede er forevist en ekspert, som med det samme kunne sige: Amerikadamer fra begyndelsen af århundredet. Hertil svarer på det nydeligste et fotografi af New Yorks »skyline« – af beskeden højde i forhold til det, man kender i dag.



Fra den store bunke amatørfotografier: Passagerer ombord på et skib og New York fra søsiden - før første verdenskrig?. Skyskrabereksperten må kunne datere det nederste billede mere nøjagtigt.



Vender man tilbage til bøgerne, bliver man derfor ikke spor forundret over at finde to turistguider, en over Italien og en over Rom, begge med signaturen »H. Berneaud« på titelbladet, den yngste endda med et årstal tilføjet: 1908. Altså, vores Henry Berneaud skal nok have været i Rom dét år. Hvornår han var i Ægypten er et åbent spørgsmål, for den utroligt flotte publikation »Egypt and the Nile« med illustrationer fra Cairo, Pyramiderne, Karnak etc. bærer som så meget andet i pakken ikke noget årstal. Måske gik turen direkte fra Rom til Cairo, det er i alt fald rækkefølgen i det postkortalbum, der udelukkende rummer motiver netop fra Italien og Ægypten.



Initialerne HWJB må stå for Henry W.J. Berneaud, og uniformseksperter kan måske oplyse mere om, hvad han havde med at gøre i 1916. Børnene på billedet ovenfor var Jean Margaret og Henry Charles, fotograferet i juni 1917 - de kunne for så vidt godt leve et eller andet sted i bedste velgående.

De finest indpakkede fotos bringer flere oplysninger. Herren i uniform – se illustrationen – har anbragt signaturen »HWJB« ved en dato fra maj 1916. Og skulle man indvende, at dette »J« ligner et »T«, så kan det være rigtig nok, men bag på billedet med de to børn står der med brug af lignende »J'er«, at man her ser »Jean Margaret age 2 1/2 months, Henry Charles age 1 1/2 years, June 1917«. Efternavnet for den lille Henry Charles står bagpå et andet billede. Det var ganske rigtigt Berneaud.

Den gennemgående person er altså Henry W.J. Berneaud, som var født ca 1879, gik i skole i 1890'rne, rejste til Rom og muligvis også til Ægypten i 1908. Rejseaktiviteten og de tidlige amatørfotografier tyder på ikke ringe velstand. Endvidere kan man slutte, at han var gift i alt fald fra 1915, fik mindst to børn, og optrådte i uniform under Første Verdenskrig. Måske havde han senere noget at gøre i Polen. Senest daterbart af alt er den nævnte tyske kalender fra 1920, som ser temmelig ubrugt ud. Ingen noter.

Hvordan kommer alt dette til Horsens Toldkammer? Ja, pakken havde med blåkritid påskrift således:

Politiet

Silkeborg

Det kan have en meget enkel forklaring. Da man i sin tid rømmede Silkeborg Toldkammer til glæde for Postvæsenet, som skulle rykke ind i bygningen, blev arkivalier herfra flyttet til Horsens. Da man nu ryddede op, dukkede også en del af dette frem – i skrivende stund på vej til Landsarkivet i Viborg, naturligvis.

Silkeborg er måske stedet. Men dermed kommer man selvfølgelig ikke meget videre. Pakken og dens indhold kan ikke forbindes med den maleriske Himmelbjergegn. Herfra er der ingen snapshots. Hvad så?

Almindeligt rejsegods, strandet i Tolden er der ikke tale om. Hvem rejser rundt med en sådan blandet samling bøger, postkort, fotografier og eksamensbeviser? Det ligner mere et »hjørne« af et flyttelæs – det sidste fra reolen og en skuffe. Bortkommet fra resten? Eftersendt og strandet? Eller skal man forestille sig en skæbnehistorie fra de urolige tider i årene efter første verdenskrig? Fantasien har frit spil. Foreløbig er sagen henlagt som uopklaret. Og det er velsagtens det, den hele tiden har været.

1. En hjertelig tak til Herla Nielsen, Told- og Skatteregion Horsens, for denne foreløbig uknækkede nød, ledsaget af skrivelse J.nr. 45/93-0329-00001. Heri også oplysningerne om arkivalierne fra Silkeborg.

Generalforsamling

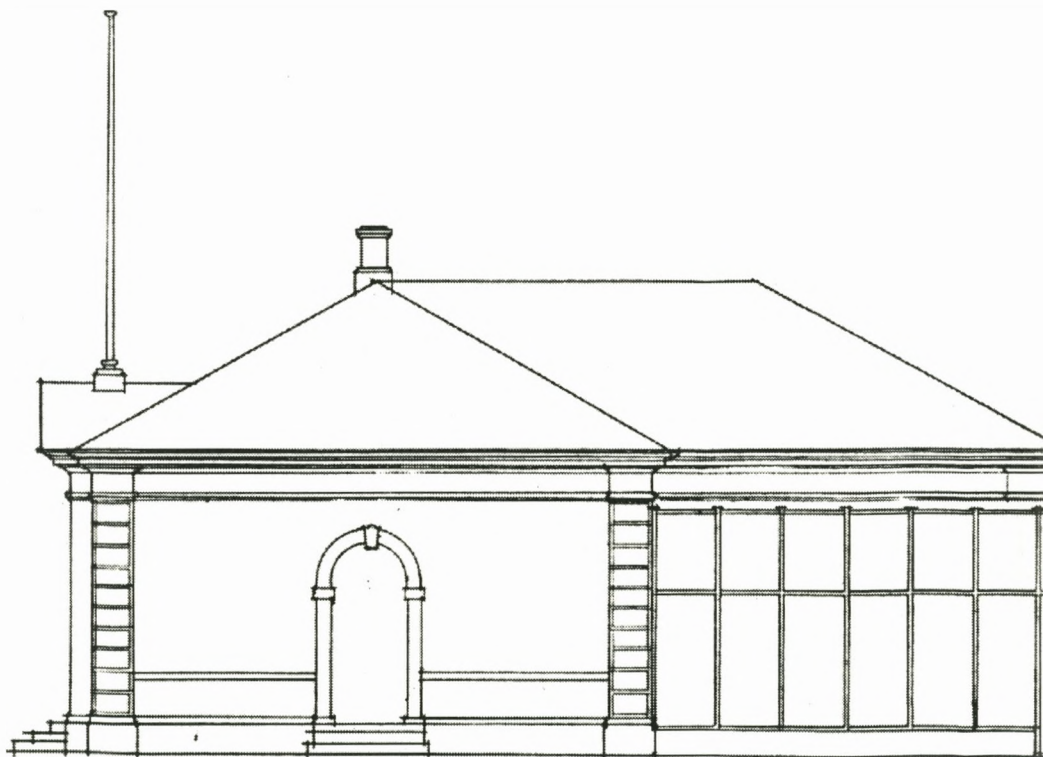
Told- og Skattehistorisk Selskab afholder ordinær generalforsamling mandag den 20. september 1993 kl. 16.00 i Told- og Skattestyrelsen, Amaliegade 44, København, kantinen, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning af virksomheden 1992/93
3. Regnskab for 1992/93
4. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
5. Fastsættelse af kontingent
6. Indkomne forslag
7. Eventuelt

Efter generalforsamlingen byder Selskabet på en forfriskning.

Inde i bladet:

Mogens Lau: Min arbejdsplads – en rumanalyse.....	5
Dorthe Falcon Møller:	
Nej, det var ikke Mozarts klaver – og dog	17
H.O. Thorup Madsen: København og fredens dag	23
Anders Monrad Møller: Journaliserede fotografier	29
Arnold Jensen: Supplement til Otto Jensens beretning.....	38
En pakke på loftet – et besynderligt fund i Horsens	40



FACADE MOD ØST